

Liberalisme, duurzaamheid en een korreltje zout

Lezing, Marcel Wissenburg

JOVD politiek-filosofisch weekend, Den Haag, 20-10-2007

Ik ben in een destructieve bui vandaag, en ga wat anders doen dan jullie misschien verwachten. Ik ga beweren dat liberalen het begrip duurzaamheid eigenlijk zouden moeten wantrouwen, en dat ze ook niet teveel vertrouwen moeten hebben in de vrije markt als instrument van milieubeheer.

Mijn eerste polemische stelling voor vandaag luidt dat liberalen zich eigenlijk niet met duurzaamheid zouden moeten bezighouden. Er zijn waardevoller, interessanter en relevanter issues voor liberalen – milieubeheer, natuurbescherming, desnoods ecologisch burgerschap – maar duurzaamheid, nee...

Dat zeg ik niet, ten eerste, vanwege de absurditeit waar de link tussen liberalisme en duurzaamheid toe kan leiden. De Liberal Democrats in het Verenigd Koninkrijk kondigden laatst op hun landelijk congres (17 september 2007) aan de auto, althans de benzineverbrandingsmotor, per 2040 te willen uitbannen. In één opzicht is dat niet zo absurd als u nu misschien denkt: tegen die tijd wordt u grootouder, en is de olie op of onbetaalbaar. De markt laat de plofmotor vanzelf wel verdwijnen. Het is eerder absurd omdat (a) het dus een volstrekt gratis voornemen is, en (b) het alleen maar het doorschuiven van het probleem is – van olie naar biobrandstoffen of waterstof of wat ook, in ieder geval naar even schaarse bronnen (denk aan koolzaad) die geproduceerd zullen worden ten koste van andere schaarse bronnen (denk aan de huidige graanschaarste). Denk maar aan de stijging van voedselprijzen dezer dagen, onder invloed van de explosie in het gebruik van graan. Liberalisme verbinden met duurzaamheid kan, zoals dit voorbeeld laat zien, tot zinloos geneuzel op de vierkante millimeter leiden - maar dat had evengoed een socialist, een conservatief of een christen-democraat kunnen overkomen. Duurzaamheid belijden door absurd detaillistische oplossingen voor te stellen die problemen alleen maar doorschuiven is gewoon typerend voor overvraagde, enigszins radeloze mensen en voor van nature kortzichtige techneuten.

Dat is dus geen argument waar ik interesse in heb.

Dat liberalen zich eigenlijk niet met duurzaamheid bezig moeten houden zeg ik, ten tweede, ook niet omdat de enige full-scale, big-picture, complete oplossing voor het vraagstuk van de duurzaamheid óók een ietwat absurde oplossing lijkt te zijn. Maar het brengt ons wel dicht bij de reden waarom ik het wel zeg.

De enige, absoluut complete oplossing waar ik het over heb is fruitarianisme of misschien fruitarisme (eigenlijk geen van beide Nederlandse woorden) - in het Engels bekend als fruitarianism. Fruitariërs verwerpen elke vorm van menselijke uitbuiting van de natuur, niet alleen het fokken van voorverpakte vierkante kippen in de bio-industrie maar ook het

in organische bosjes kweken van graan, zelfs het roven van wilde planten of wortels. Fruitariërs leven op noten en vruchten, waardoor ze een onschuldige en niet-verstorende schakel in de natuurlijke keten van voortplanting worden. Er is geen zekerder en veiliger manier om duurzaamheid te garanderen: een fruitariër kan nooit teveel aan de natuur onttrekken, en honger zorgt er vanzelf wel voor dat er nooit teveel mensen kunnen zijn.

Ik heb geïmpliceerd dat fruitarianisme absurd is - maar of het eten van een plant echt uitbuiting is – als immers niemand lijdt – is uiteindelijk 'n diep wijsgerig probleem dat niet zonder meer (en dan nog alleen door consequentialisten) als absurd ter zijde kan worden geschoven. Een Kantiaan zou bijvoorbeeld grote moeite hebben met de gedachte dat enige vorm van uitbuiting ooit een algemene wet zou mogen zijn. Hooguit is het in de dagelijkse praktijk nauwelijks mogelijk als fruitariër te leven, maar dat wil nog niet zeggen dat het volstrekt absurd is.

Een derde en laatste reden waarom ik niet vind dat liberalen zich niet met duurzaamheid moeten bezighouden is dat duurzaamheid 'eigenlijk' een inhoudsloos begrip zou zijn. Eigenlijk betekent het niets meer of minder dan het in stand houden van X voor een periode Y, waarbij het goed X gedefinieerd wordt door een gemeenschap gebruikers A en hun reden B om goed X te gebruiken.

Dat ik uiteindelijk wél vind dat liberalen duurzaamheid eigenlijk zouden moeten mijden ligt hieraan: het begrip duurzaamheid krijgt altijd een lading wanneer die variabelen A en B en X en Y ingevuld worden, en die invulling zal *altijd* op gespannen voet met een liberale levenshouding en politiek staan.

Neem bijvoorbeeld de meest verbreide definitie van duurzaamheid, die van Brundtland en de VN: duurzaamheid is het voorzien in de noden van bestaande generaties mensen zonder het vermogen te compromitteren van volgende generaties om in hun noden te voorzien.

Die definitie is veel meer politiek (en soms specifiek onliberaal) geladen dan op het eerste gezicht merkbaar is. Immers, het gaat er allereerst niet om natuur maar om milieu, om hulpbronnen, en om een milieu dat nog nader gespecificeerd wordt als hulpbronnen voor *mensen*, alsof de natuur geen ander bestaansrecht en nut heeft dan om door ons te worden vermalen. De Brundtland-definitie benadrukt ten tweede noden en niet behoeften – waarin een nogal zware, zwarte, strenge kijk op het goede leven doorklinkt, alsof een beetje genieten van het leven niet het doel maar juist de pervertering van het menselijk bestaan is. Brundtland gaat het ten derde om mensen en niet om dieren, waarin een niet noodzakelijk liberale attitude tegen de natuur en het leven doorklinkt. De focus ligt op het onderwerpen van de huidige generatie aan toekomstige generaties, wier lot bovendien tot collectieve in plaats van individuele verantwoordelijkheid wordt uitgeroepen – en geen van beide zijn voor liberalen toch echt 'truths that are self-evident'. Meest opvallend is misschien nog wel dat in de Brundtland-definitie van duurzaamheid, ten vijfde, kennelijk het collectief bezit of beheer van het milieu wordt verondersteld - en ook dat is niet zo evident voor een liberaal.

Daarmee wil ik niet zeggen dat Brundtland zonder meer verworpen moet worden – alleen dat het niet direct, al op het eerste gezicht, een liberaal idee is, maar misschien zit juist de liberale ideologie fout. Nader onderzoek is nodig – als we echt en überhaupt aan de duurzaamheid willen. Subsidies voor zulk onderzoek zal ik met volle overtuiging in ontvangst nemen.

Maar willen we eigenlijk wel aan de duurzaamheid? Op dit punt is het goed te bedenken dat Brundtland niet over duurzaamheid schreef maar over sustainability - en daarin ligt een zesde reden om duurzaamheid met wantrouwen tegemoet te treden. What's in a name? Heel wat. To sustain X is to actively perpetuate the existence of X. Sustainability is the presence of the capacity to sustain X. In de Engelse betekenis van het woord sustainability zit een actieve component die het Nederlandse duurzaamheid ontbeert. Duurzaamheid is de toestand van duurzaam zijn, duurzaam zijn klinkt naar een automatisme of naar een bijna automatische rol in een proces. Het klinkt als een plicht tot het handhaven van een bepaalde status quo, als de uitspraak dat die status quo op zich een goede zaak is. Sustainability impliceert een bewustzijn van actief en weldoordacht vormgeven aan de samenleving (en aan haar randvoorwaarden), duurzaamheid daarentegen klinkt als conservatief en niet noodzakelijk reflectief handhaven van wat is of terugbrengen wat ooit geweest zou zijn.

In zekere zin is de Nederlandse vertaling zelfs wel wat eerlijker dan de Engelse term, en brengt ze duidelijk voor het voetlicht wat de Engelse term verbergt. Duurzaamheid past dan misschien goed bij de Nederlandse wapenspreuk, maar niet bij de liberale geest. Het liberalisme is bevrijdend, taboe-verwerpend, en verdraagt zich niet met blauwdrukken van wat voor wenselijke eindtoestand dan ook.

Vroechâh (=vroeger) heette het in de politieke filosofie dat milieu, klimaat en natuurlijke omgeving de sociologische en politieke structuur van een samenleving dicteren. Denk bijvoorbeeld en met name aan Aristoteles. Weliswaar is voor Aristoteles de politiek, het vormgeven aan de samenleving, de hoogste vorm van menselijke activiteit, maar dat wil niet zeggen dat we de samenleving zomaar elke vorm mogen laten aannemen. Aristoteles staat erop dat we een balans vinden in wat haalbaar is, een balans tussen teveel en te weinig onderwerping aan de randvoorwaarden die de natuurlijke leefomgeving ons stelt. Nu – in het post-negentiende-eeuwse tijdperk – geven we actief vorm aan de samenleving en de omgeving, zonder enig ontzag voor die natuurlijke orde, en de met Aristoteles opgevoede critici noemen dat hubris, hoogmoed. Maar er is alleen sprake van hoogmoed wanneer we ambiëren de goden te overtreffen, en God is dood. Het reactionaire en conservatieve gekwaak over harmonie en zoekgeraakte balans moeten we herkennen voor wat het is: primitief animistisch taboedenken. De term balans is in deze context sowieso een beeldspraak, een metafoer, een retorisch instrument, en niet een objectief geldig concept.

Dus: als we onze positie ten aanzien van duurzaamheid willen definiëren, moeten we 'n stap terug nemen en ons afvragen wat, vanuit een liberaal perspectief, een goede verhouding tussen, een goede houding jegens, mens en natuur is. Hoe ziet de wenselijke liberale natuurlijke en sociale leefomgeving eruit? Laat ik u een provisionele definitie

geven van een liberaal milieu - waarin ik plaats maak voor individuele vrijheid, autonomie en ontplooiing, en voor de taak van een overheid als onpartijdige bewaker van eerlijke procedures in plaats van als dictator van normen, waarden en doelen:

Een liberale leefomgeving is een zodanige inrichting van de sociale en natuurlijke omgeving van de mens, dat het individu minimaal in staat is te voorzien in zijn noden en maximaal in zijn behoeften, inclusief een eventuele wens (behoefte) voor eventuele kinderen een evenzeer volwaardig leven te garanderen - en dit alles voor zover deze inrichting voor ieder individu compatibel is met een vergelijkbare verzameling vrijheden en mogelijkheden voor anderen.

Ik negeer even een hoop mogelijke inhoudelijke debatten en debatten over precieze definities, om uw aandacht nu te vragen voor één onderdeel van één aspect van dit liberale alternatief voor duurzaamheid, namelijk de instrumenten waarmee ze tot stand kan worden gebracht. Is er in dit alles ruimte voor die bij sommige liberalen zo geliefde vrije markt?

Mijn antwoord is kort samengevat: ja, maar we moeten er niet teveel van verwachten. Het langere antwoord telt vijf stappen.

Stap 1: u kent allen de aan Adam Smith's in zijn 'The Wealth of Nations' toegeschreven gedachte dat de vrije markt door het individueel eigenbelang te stimuleren, via een onzichtbare hand het meest efficiënt, effectief en optimaal een collectief ideale toestand realiseert.

Stap 2: u heeft mogelijk wel eens gehoord van Garrett Hardin's Tragedy of the Commons, vaak gepresenteerd als een argument tegen Smith. De tragedy of the commons houdt in dat individueel eigenbelang, onder bepaalde omstandigheden, juist tot een collectieve ramp leidt. Laat mensen los op een natuurlijke grondstof, zeg, honderd schapenhouders op een gemeenschappelijke weide die ruimte biedt aan honderd schapen. Die schapenhouders begrijpen direct dat één schaap een winst van één euro oplevert, terwijl een tweede schaap, dat de weide immers overbegraast, 99 cent opbrengt - een euro extra winst minus de door honderd herders gedeelde kosten van overbegrazing. Iedere rationele herder zal proberen zijn opbrengst te maximaliseren - met als gevolg tweehonderd aan ondervoeding stervende, onverkoopbare schapen en een onherstelbaar leeggevreten weide.

Hardin suggereert ook oplossingen - waarbij hij het meest verwacht van privatisering: verdeel de weide in stukjes privéweide, en geen enkele herder zal nog zo dom zijn het eigen weideje leeg te laten vreten. (NB: lang niet alle natuurlijke hulpbronnen kunnen, om puur technische redenen, geprivatiseerd worden; voor zulke gevallen stelt Hardin wat hij noemt 'socialistische' oplossingen voor - een regulerende overheid.)

Stap 3: ik wijs er even op dat ik me hier beperk tot de kwestie van het beheer van natuurlijke hulpbronnen. Het milieuprobleem is natuurlijk groter dan dat. Merk op dat privatisering en privébezit niet perse te maken hebben met allocatie van goederen via een

vrije markt. Opbrengsten van privébezit kunnen evengoed door een welwillende overheid worden opgekocht en vervolgens herverdeeld volgens principes van sociale rechtvaardigheid of desnoods esthetische schoonheid. Waar privatisering wel mee te maken heeft is een rechtsorde die bezitsrechten definieert, toekent en beschermt. Een vrije markt kan dan ook alleen maar bestaan binnen de hekken en tussen het prikkeldraad van een bemoeizuchtige overheid. Het enige alternatief is een Hobbesiaanse - Hardiniaanse natuurtoestand: hongersnood van allen tegen allen.

Stap 4: een geprivatiseerde natuur in een van overheidswege opgelegde rechtsorde maakt een vrije markt mogelijk, maar garandeert nog niet dat ze doet wat Adam Smith als haar enige rechtvaardiging zag - om het in woorden van een fan van Adam Smith te zeggen: een toedeling van ieder naar vermogen naar ieder naar behoefte.

Het bestaan van een vrije markt van grondstoffen en hulpbronnen kan er namelijk (bij voorbeeld) toe leiden dat sommige collectieve goederen niet meer tot stand komen. (Ter herinnering: een collectief goed is een voor iedereen beschikbaar goed, waarvan niemand uitgesloten kan worden; het is niet perse iets dat iedereen goed/wenselijk/smaakvol etc. vindt.) Het bestaan van natuurgebieden is zo'n niet-realiseerbaar collectief goed: op ieder gegeven ogenblik kan de opbrengst van het vernietigen van een natuurgebied de opbrengst van instandhouding overtreffen - een natuurgebied kan waardevol zijn zonder gewaardeerd te worden.

De vrije markt kan, meer in het algemeen, een balans vinden tussen vraag en aanbod, maar dat is niet altijd de balans die Smith voor ogen stond. Als we verder kijken dan 'The Wealth of Nations' en Smiths 'Theory of Moral Sentiments' erop naslaan, leren we dat een vrije markt niet bedoeld is om Jan en alleman te geven wat hij of zij wil, maar te geven wat goed voor hem of haar is. Smith staat daarmee in een lange traditie van denkers over de plaats van markt en handel in de samenleving, een traditie die via (bijvoorbeeld) Christine de Pizan, Thomas Aquinas en John of Salisbury teruggaat op Aristoteles. In die traditie vervult handel de edele taak de gemeenschap te dienen door haar te voorzien van de goederen die haar bloei mogelijk maken - niet meer en niet minder (toegegeven, tot De Pizan werd het niet al een 'edele' maar meer als 'n minderwaardige taak gezien - minderwaardig maar desondanks noodzakelijk). De markt bedient, om de woorden van Rousseau te misbruiken, de *volonté générale* en niet de *volonté de toutes*.

Stap 5, ten slotte: als we Smiths geloof in een common good zouden verwerpen, houden we als rechtvaardiging van een vrije markt alleen nog over dat ze vraag en aanbod bij elkaar brengt, en dat de hoogste bieder en de hebzuchtigste producent winnen.

Het is denkbaar dat zo'n amorele vrije markt ervoor zorgt dat de hoogste bieder en de hebzuchtigste producent minimaal in staat zijn te voorzien in hun noden en maximaal in hun behoeften, inclusief hun eventuele wens voor eventuele kinderen een even volwaardig leven te garanderen. Het is echter ondenkbaar dat de markt daarmee ook elk ander individu een vergelijkbare verzameling vrijheden en mogelijkheden garandeert.

Een vrije markt die niet door het prikkeldraad van de staat wordt omgeven en door de knuppels van de sterke arm in toom wordt gehouden, zal van de natuur brandhout maken en dat brandhout direct opstoken wanneer de eerste sneeuw valt.

De vrije markt is een allocatiemiddel. Of ze goed of slecht uitwerkt hangt af van de voorkeuren van koper en verkoper, producent en consument. Er is maar één kortzichtige, egoïstische consument of producent nodig om een Hardin-achtig domino-effect in werking te zetten dat resulteert in de uitputting van alle natuurlijke hulpbronnen. En er is ook maar één alternatief voor een per definitie betuttelende staat om dat domino-effect te stoppen: het universeel, over alle mensen, vaardig worden van een geest van onbaatzuchtige mensenliefde en zelfopoffering. En er is geen vreselijker wereld om in te leven dan zo een.

Om af te ronden en samen te vatten:

Ten eerste: liberalen moeten het begrip duurzaamheid met groot wantrouwen bejegenen; het is immers inherent conservatief en in de meeste populaire invullingen collectivistisch, paternalistisch en rabiaat anti-hedonistisch.

Ten tweede: in het creëren van een liberale (natuurlijke en sociale) leefomgeving moeten we niet teveel verwachten van de vrije markt. Ook een liberaal alternatief voor duurzaamheid sluit nog steeds mogelijke gedragingen en toestanden uit, terwijl een van Smiths idealisme ontdane, amorele vrije markt niets kan uitsluiten, en dus eerder een bedreiging is van - zelfs - een liberaal milieu.

Ik zie dan ook meer in de rol van rechten als instrument, in het bijzonder in meer op milieu en natuur, naast moraal, georiënteerde omschrijvingen van de beperkingen van eigendom - zoals ook het eigendom van kinderporno of slaven gedeeltelijk respectievelijk geheel illegaal kan zijn, zoals Rijksmonumenten niet vernietigd mogen worden, kan ook het recht op vernietiging van grondstoffen aan voorwaarden gebonden worden. Het eigendomsrecht is een recht dat sowieso niet absoluut kan zijn. Het maakt de eerste bezitter van het eerste eigendomsrecht direct absoluut dictator van een hele gemeenschap; creëer twee absolute eigendomsrechten, en de twee conflicteren direct al.

En ook hier moeten we niet naïef zijn: een rechtssysteem functioneert alleen zolang genoeg (ik citeer weer Rousseau) sufferds in de heiligheid van het recht geloven, of zolang de individuele kosten van non-coöperatie de baten overtreffen.